

Леся УКРАЇНКА: «МАЛОРОСІЙСТВО – ЦЕ НЕ ПОЛІТИКА І НАВІТЬ НЕ ТАКТИКА, ЛИШЕ ЗАВЖДИ АПРІОРНА І ТОТАЛЬНА КАПІТУЛЯЦІЯ»

Лариса Петрівна Косач-Квітка народилася 25 лютого 1871 р. Це був пам'ятний у національній історії рік, адже він дав Україні блискучу плеяду інтелектуалів – людей, що уможливили відродження держави в 1917–1921 рр. І зроблено це було передовсім титанічною працею в культурі. Агатангел Кримський, Василь Стефаник, Микола Вороний, Володимир Гнатюк, Філарет Колесса і, звісно, лідерка покоління й загалом епохи нашого раннього модернізму – Леся Українка.

Леся була другою (з шести) дітей у дворянській родині голови Новоград-Волинського з'їзду мирових посередників, юриста Петра Косача та письменниці Ольги Косач (Олени Пчілки). Зростала майбутня письменниця в національно зорієнтованій атмосфері освіченої родини, близькими до якої були аристократичні української роди Драгоманових, Старицьких, Лисенків.

У силу життєвих обставин (зокрема й хвороби – туберкульозу кісток) Леся Українка багато мандрувала й жила за межами Батьківщини. Тому Волинь, де в с. Колодяжному під Ковелем родина жила з 1882 р., і Полтавщина, де біля Гадяча був інший родинний маєток «Зелений Гай», лишалися переважно спогадом і мрією. Україна, Крим, Росія, Кавказ, Центрально-Східна і Західна Європа, Єгипет – це маршрути її доріг.

1907 р. Леся Українка взяла церковний шлюб з правником, фольклористом, етномузикологом Климентом Квіткою, з яким до того перебувала в громадянському шлюбі. З осені 1903 р. подружжя майже постійно жило в Грузії, де Леся Українка 1 серпня 1913 р. й померла. Через тиждень домовину залізницею доставили в Київ. Похорон відбувся наступного дня. Процесію від вокзалу до Байкового цвинтаря «супроводжували» жандарми. Було заборонено співи, промови, навіть нести в руках квіти й вінки, з яких зрізалися червоні стрічки та «підозрілі» написи.

Як «малоросійская сочинительница» Леся Українка давно перебувала в полі зору поліції, певний час навіть під «негласним» наглядом. Листування її перлюструвалося, удома влаштувалися обшуки, одного разу її навіть арештували. Письменницю підозрювали ще й у належності до підпільних політичних товариств соціалістичного спрямування, контактах із закордонними осередками, неблагодійними особами, антиклерикалізми тощо. Хоч і не так очевидно, як професійні революціонери, а все ж вона становила небезпечну загрозу імперії. Насамперед ішлося про свідому україноцентричну позицію, коли цілком ставилося не просто етнічно-культурне, а політичне виокремлення батьківщини: «Ми відкинули назву «українофіли», – пи-

сала Леся Українка на початку 1891 р. М. Драгоманову, – а зветься просто українці, бо такими єсьмо, окрім всякого «фільства»». Це зізнання відображає особливості формування національної еліти як найактивнішої суспільної сили. Важливо, що це були люди нового мислення та сві-

товідчуження, нового світогляду, ті, для яких українське – то вже не розвага, не хобі і навіть не науковий інтерес, а природне, свідомо громадянське позиювання.

У 1896 р. Леся Українка та І. Стещенко створили в Києві Українську соціал-демократичну групу. Окрім видавничо-пропагандистської роботи, пріоритетами групи поставлено налагодження на засадах партнерства співпраці з організаціями суголосного спектру; гуртування сил довкола європейської соціалістичної платформи, а не великодержавно-російського потрактування лівої ідеї; вироблення стратегії розбудови українського громадсько-політичного й культурного простору. Як вважатиме письменниця, українцям тільки належало «здобути собі інтелігенцію, вернути нації

її «мозок», – аби не було так, що є над чим робити, та нема кому». А вже сама інтелігенція, «перше, ніж послужити як належить своєму народові, мусить вибороти собі можливість вільного доступу до свого народу».

У 1900 рр. суспільно-політичні переконання Лесі Українки радикалізуються, рухаючись у бік національно-демократичного спектра. Важливим тут було протиставитися російським лівим, що оперуючи гаслами інтернаціоналізму, реалізовували стару об'єднавчу стратегію, особливо небезпечну для українців, яких (на противагу прибалтам, полякам, фінам) не вважали чимось відмінним од себе. І тут Леся Українка виходила з міркувань так усіма декларованої рівності: «Пора стати на точку, що «братні народи» просто сусіди, зв'язані, правда, одним ярмом, але в ґрунті речі, зовсім не мають ідентичних інтересів і через те їм краще виступати хоч поруч, але кожному на свою руку, не мішаючись до сусідської «внутрішньої політики»».

Також Леся Українка переглянула федералістичні ідеї Драгоманова. І то не просто в бік культурної автономії, а повноцінної державності. Змінилися в її розумінні і способи досягнення омріяного статусу. Під впливом селянських заворушень 1902–1903 рр., а ще більше бурхливих подій 1905–1907 рр., вона усвідомлює доконечність революційних перетворень; навіть, попри неминучість соціальних катаклізмів. Революційні роки стали періодом найінтенсивнішої праці Лесі Українки в політичному й культурно-просвітницькому полі, що виснажило її і фізично, і морально. Це, а ще імперська реакція 1907 р., спричи-

нилися до відходу від активної громадської діяльності й посвяти головній своїй справі – творчості.

Поетичний доробок Лесі Українки складають більше двох з половиною сотень віршів та 12 поем. Як прозаїк авторка написала більше 20 оповідань, образків, нарисів. Також вона багато перекладала з англійської, німецької, французької, польської, італійської, давньогрецької, російської мов. Важливий також її внесок у фольклористику, адже вона збирала та видавала народні пісні, казки, повір'я, думи.

Однак головний жанр Лесі Українки – драматургія. Поема «Одержима» (1901) поклала тут початок її звершенням, відкривши нову епоху в історії національного мистецтва сцени. Усього ж авторка написала 21 драму. У кожному з цих творів вона говорила до світу мовою й іменем модерної нації – нації, якої ще не було у вимірі політичному та яка вже народилася духовно й інтелектуально. Як митець філософського складу Леся Українка схильна до мислення масштабного й системного, розробляючи цілі ідейно-тематичні пласти, в історичному вимірі – епохи. Найбільше її цікавили перехідні етапи, коли нове приходило на зміну старому, коли у боротьбі пізнавалися і переоцінювалися цінності, випробовувалися люди, спільноти, країни. Хоча всі драми авторки відбивали її час і суспільно-політичну ситуацію в її країні, на суто українські теми написано лише дві речі: «Бояриня» (1910) та «Лісова пісня» (1911).

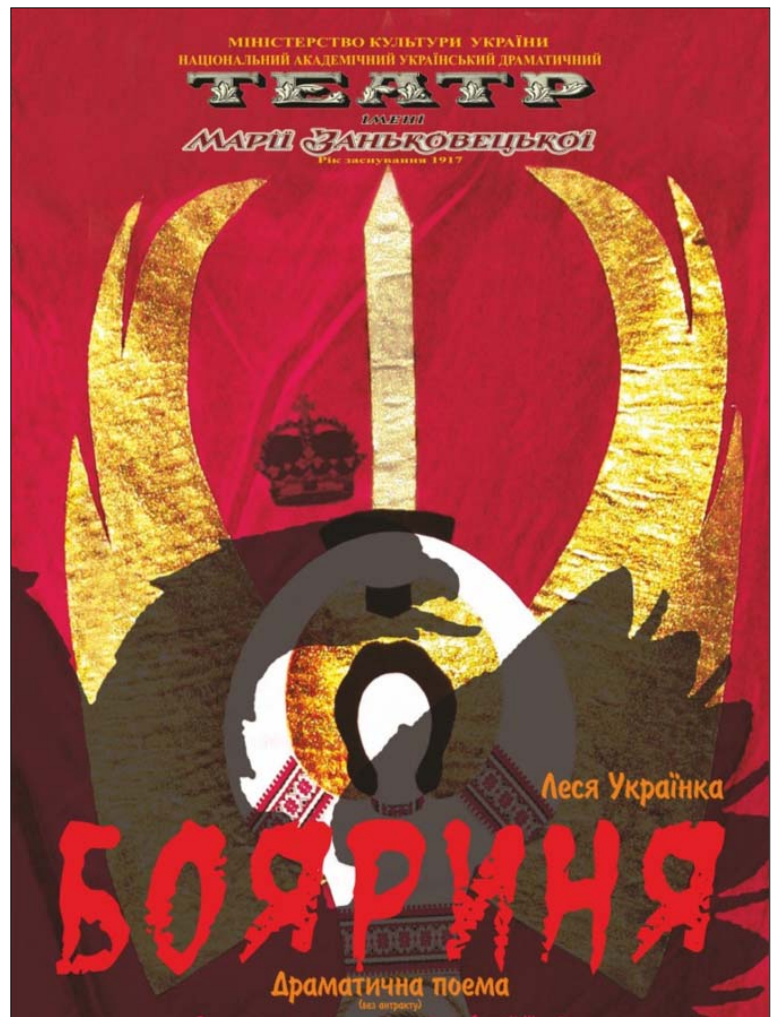
Надактуальною для нашої реальності постає драма «Бояриня», час дії якої орієнтовно припадає на 1670-ті роки. Доба ця читачеві обізнаному із національною історією скаже дуже багато. Це початки, чергово, після державницького киеворуського періоду, «затягмарення розуму» владних еліт, коли, по смерті Б. Хмельницького, почалася нещадна аж до самознищення боротьба за владу. Фактично відтоді політично зміцнена великим гетьманом будівля Козацької республіки почала давати тріщини, які невдовзі зроблять процес занепаду незворотнім. Недарма ж ця доба науковцями означається як Руїна. Україна тоді знову поринула у хаос громадянської війни, де кожна із ворогуючих сторін (партій-угруповань) очолювана своїми лідерами, які, до слова, частенько змінювалися, найперше намагалася запевнити за собою підтримку котрогось із одвічних «зажлятих» сусідів. Значно втратив на дієвості й актуальності західний (польський) вектор, адже ослаблена Річ Посполита уже не спроможна була втримати контроль над усіма колишніми своїми землями, незалежність чи принаймні автономію яких так і не спромоглася визнати й підтримати.

Натомість українські гетьмани й гетьманчики усе впевненіше пов'язували свої союзницькі, а не рідко й васальні сподівання зі сходом, де завжди готові були до «співпраці», м'яко кажучи, далеко не на паритетних засадах: Татарський Крим, Туреччина, Московія. Саме остання країна, що свою Руїну (Смуту) змогла пережити порівняно безболісно, міцно загартувавши в горнилі громадянського конфлікту національний організм, виявляла на українському полі чи не найбільшу активність. Сповідуючи давній імперський принцип «розділяй і владарюй», Московія разом із Польщею «по-братньому» розполовинила знекровлену Козацьку республіку по Дніпру. Апелюючи до статей злощасної Переяславської угоди, цар, формально як протектор, а фактично – за намірами й діями – як повновладний володар, з року в рік посилював свій вплив на зовнішню й внутрішню політику не лише ліво-, але й правобережжя. Тут йому успішно вдавалося експлуатувати благородну ідею об'єднання «Богданової спадщини» під єдиною (звісно, власною) рукою.

По суті, від цих часів українські гетьмани, які бажатимуть втриматися при владі на довший термін і змушені будуть просити «потвердження» своїх прав у Москви, щоразу віддячуючи за «ласку» політичними, адміністративними, економічними і т.п. поступками. Проте знайшовся у ті часи національний лідер, який зумів виразно сформулювати й задекларувати ідею соборності та незалежності українських земель по обидва боки Дніпра. Але й він зрештою не уникнув необхідності шукати союзницької підтримки, а отже, як показали події, не зміг уникнути й поразки. Мова йде про Петра Дорошенка, в часи державотворчих зусиль якого й розгортається дія драматичної поеми Лесі Українки.

У «Боярині» вищеописані події складають лише тло оповіді. Леся Українка, як завжди, рухається найскладнішим шляхом, працюючи на рівні мікроісторії в намаганні засобами мистецтва оприявнити внутрішню сутність, дух обраної доби. Важливим для авторки видається не лише вловити реакцію тогочасної людини на події, а й узагальнити, піднести історичні реалії до сфери алгоритмів національного буття. Сюжет драми – доля молодого українського подружжя на чужині – виявився майже ідеальною матрицею для такого художнього дослідження.

Московію середини XVII століття показано у «Боярині» очима Оксани – людини для цієї країни нової, але готової прийняти її за батьківщину. На її рішення «емігрувати» вплинуло не лише кохання до Степана, але, можливо, і підсвідоме бажання спокійного, забезпеченого від жаху

Сьогодні, в час гібридної війни з Росією актуально звучать сентенції геніальної поетеси: «Лиш боротись значить жить! Завжди терновий вінець буде краший, ніж царська корона. Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі. Одвага наша – меч, политий кров'ю. Сором мовчки гинути й страждати, як маєм у руках хоч заржавілий меч».

Прагнення Лесі Українки нагадати співвітчизникам власну історію – це водночас і свідомо актуалізація призабутого (втраченого) досвіду предків, введення його в координати сучасного мислення. Адже як влучно зауважує ще одна наша велика письменниця Ліна Костенко: «Лінію фронту національного порятунку у нас давно вже тримають мертва. А перемогти можна, лише коли її тримають живі».

невпинних воєн життя для себе і своєї молоді сім'ї. Але те, з чим зіткнулася Оксана у Москві, дуже швидко зруйнувало її ілюзії та сподівання. Хоча Степан, коли освідчувався, ніби завуальовано, між іншим попереджав хто він і з якого світу прибув, уживши надзвичайно промовите своїм змістом порівняння: «в'язень і в'язниця».

Те, як слід поводитися у нових умовах Оксані, чи не відразу ж по приїзді пояснює навчена, вочевидь, гірким досвідом свекруха: «З вовками жий по-вовчи й вий». І слід віддати належне невістці, яка, переступаючи через себе, таки робить неймовірно зусилля пізнати цю непросту науку. Процес адаптації чи, швидше, ініціації «інородця» має тут кілька етапів. Спочатку Оксана мусить навчитися носити місцевий одяг та керуватися нормами поведінки (у побуті й «на людях») передбаченими для усього жіноцтва. Далі слід ретельно засвоїти звичаї і традиції, якими б дивними й навіть дикими ті не видавалися та опанувати мову. І, нарешті, найважливішою, а, тому і найскладнішою, має бути внутрішня трансформація: докорінні світоглядні, морально-етичні, емоційно-почуттєві зміни покликані, власне, й уможливити народження нової особистості – цілковито типової і прийнятної для оточення. У спрощеному, сказати б, схематичному вигляді саме таким і постає механізм асиміляції, поглинання однієї (колоніальної) культури іншою (імперською). Але примітним у цьому випадку є виразне ню-

ансування Лесею Українкою кількох важливих аспектів.

Так у «Боярині» переконливо показано неспівмірність чи, точніше, якісну відмінність рівня духовно-інтелектуального розвитку тогочасної України та її північно-східної сусідки. Найвизрадіше це простежується у спробі порівняти становище жіноцтва обох країн. Зокрема, з історії відомо, що в Козацькій республіці XVI–XVII століть дівчина / жінка мала права, якщо не в усьому рівні чоловічим, то принаймні дуже до них наближені: доступ до освіти, рівність подружніх стосунків і обов'язків, спільна власність, можливість брати участь у громадському житті тощо. Тому не дивно, що освічену, незалежну в думках й учинках Оксану приголомшує цілковите безправ'я московок, їхня, у найменших дрібницях, залежність від чоловіків. Характерно, що героїню Лесі Українки обурює не так сама консервативна патріархальна традиція, яку, у певних моментах, можна зрозуміти і виправдати, як суворо регламентовані нею норми світоглядних, ціннісних орієнтацій, поведінки і навіть побуту. Та найбільший спротив у Оксани викликають внутрішня і зовнішня стратегії її нової батьківщини, зокрема особливості соціальної та політичної взаємодії на рівні: пан – слуга, очільник – підлеглий, і, зрештою, правитель – підданий.

Одним із головних сюжетів драми Леся Українка намагається зруйнувати стійкий міф, який свідомо нав'язував і послідовно культивував (і досі продовжує це робити) імперський центр. Його суть письменниця виклала у своєрідному конспекті задуманої ще на початку 1900-х років брошури «З історії підросійської України». «Хотілось би, – пише авторка, *фактично* – доказати (цитатами з автентичних джерел, що зовсім можливо), як *сама Москва* прищепляла з великим трудом, правдами й неправдами віру в те, ніби все зле робиться без відома царя, та обіцянками замилювала очі, тут же свідомо збираючи недодержати їх. Хотілось би викрити всю ту деморалізацію, що внесла вона в наш народ». Власне, показові московсько-російської деморалізації, тобто розкладу й розмивання української свідомості, й присвячено драму «Бояриня».

Це єдина драма Лесі Українки, написана на історичному матеріалі. Звернення авторки до минулого у «форматі» її улюбленого жанру – це не тільки художнє дослідження конкретної епохи. Це передовсім намагання окреслити рух нації у часі й просторі. Але драму не слід трактувати і як спробу порухунків з Москвою, хоча щодо її агресивного імперського самовияву Леся Українка не мала жодних ілюзій. Проілюструвати ідею твору можна відомим російським прислів'ям, яке українці, на жаль (як і Степан), засвоїли лише до половини: «Хто старе згадає, тому око геть». Адже його кінцівка за змістом таки значно вагоміша: «а хто старе забуде, тому – два».

До ілюстрації нинішніх російсько-українських перемовин у Мінську цілком пасує застереження Лесі Українки: «Вкраїна бачила не раз, як тії закоханці під вечір забували все, про що співали вранці...»

Сергій РОМАНОВ,
доктор філологічних наук
Волинський національний університет
імені Лесі Українки